

Карл Маркс

**Најамни рад и
капитал**

Карл Маркс

Најамни рад и капитал

Од издавача

Марксово дело „Најамни рад и капитал“, а исто тако и Енгелсов предговор који је писан године 1891, дајемо у преводу Димитрија Туцовића. Тај превод изашао је 1907 године у Београду, у издању Српске социјал-демократске странке, као друга свеска Социјалистичке библиотеке. У овом нашем издању унете су у Туцовићев превод извесне измене, онде где је превод требало приближити оригиналу или узети данас употребљаване термине из политичке економије.

Култура

Увод Ф. Енгелса

Овај рад је излазио као низ уводних чланака у „Новим рајнским новинама“ почев од 4 априла 1849.^[B] Израђен је на основу предавања која је *Маркс* држао 1847 године у немачком радничком друштву у Бриселу. Није изашао до краја; у броју 269 испод чланка написане речи: „наставиће се“ остале су неиспуњене услед бурних догађаја који су тада настали: упада Руса у Мађарску, побуна у Дрездену, Изерлону, Елберфелду, Пфалцу и Бадену, због којих су и новине угушене (19 маја 1849). Продужење овога рада у рукопису није се нашло у Марксовој заоставштини.

„Најамни рад и капитал“ штампан је засебно у више издања у облику брошуре, а последњи пут 1884, у издању Швајцарске задружне штампарије, Хотинген-Цирих. Досадашња су издања верно сачувала текст оригинала. Али пошто ће ово ново издање ради пропаганде бити растурено у не мање од 10.000 примерака, у мени се породило питање: да ли би и сам Маркс у овом случају оставио ново издање неизмењено.

Четрдесетих година Маркс још није био довршио своју критику политичке економије. С њом је био готов тек крајем педесетих година. Зато његови списи који су изашли пре прве књиге „Прилог критици политичке економије“ (1859), отступају у понеким тачкама од списка састављених после 1859, садрже израза и читавих реченица које, са гледишта доцнијих списа, изгледају незгодне и чак нетачне. И наравно у обичним издањима, намењеним читалачкој публици уопште, има места и ово гледиште које је писац у своме духовном развићу имао раније, писац као и публика имају неоспорно право на неизмењено отштампавање ових старијих списа. И у том случају мени не би ни у сну на ум пало да изменим једну циглу реч.

Друга је ствар кад је ново издање, можемо рећи, искључиво намењено пропаганди међу радницима. И сам би Маркс несумњиво довео старо, 1849 године датирано излагање у склад са својим новим гледиштем. И ја сам уверен да ћу учинити оно што би и он учинио, ако у *овоме издању* извршим омање измене и допуне које су потребне да се тај склад постигне у свим битним тачкама. Зато унапред велим читаоцу: ова брошура није онаква како ју је Маркс 1849 написао, него, приближно, онаква како би је написао 1891. Поред тога прави текст ове брошуре налази се у многобројним примерцима старих издања, и то је довољно докле не будем доспео да је доцније у целокупном издању отштампам без измена.

Све се моје измене врте око *једне* тачке. По оригиналу радник продаје капиталисту за најамнину свој рад; по овом тексту своју радну *снагу*. И за ту измену дужан сам дати обавештења. Обавештење радницима да виде да није овде у питању обично пробирање речи, него једна од најважнијих тачака све политичке економије. Обавештење буржоазији да се увери како су необразовани радници, којима се и најтежа економска питања лако могу објаснити, далеко одмакли надувеној „интелигенцији“, којој таква замршена питања остају неразрешена целог живота.

Класична политичка економија^[B] примила је из индустриске праксе распрострањену претставу фабрикантову, да он купује и плаћа *рад* својих радника. Ова претстава је добро послужила фабриканту за вођење посла, књиговодства и израчунавање цена. Али кад је по наивности пренета у политичку економију, изазвала је у њој чудновате заблуде и забуне.

Економија је имала пред собом факат, да се цене свих роба, међу њима и цена оне робе коју је она звала „радом“, непрекидно мењају; да оне, услед разноликих околности које често не стоје ни у каквој вези са производњом робе, скачу и падају као да зависе од гола случаја. Али чим се јавила економија као наука^[F], међу првим задацима својим имала је да нађе онај закон који се крије иза ове случајности која привидно управља робним ценама, а који у ствари управља самом овом случајношћу. У границама непрекидног кретања цена које су час скакале, час падале, она је тражила утврђену централну тачку око које се цене колебају и крећу. Једном речи: она је пошла од *цена* робе, да би закон за регулисање цена нашла у *вредности* робе, којом се објашњавају сва колебања цена и на коју се све оне на крају крајева имају свести.

Класична економија је нашла да се вредност неке робе одређује у њој садржаним, за њену производњу потребним радом. Она се овим објашњењем задовољила. А за сада можемо и ми остати при овоме. Једино, да

не би било неспоразума, напоменућу да је данас ово објашњење постало сасвим недовољно. Маркс је најпре темељно испитао својство рада да ствара вредност и нашао да сваки рад који је привидно или стварно потребан за производњу неке робе не повећава увек вредност те робе сразмерно количини утрошена рада. Према томе, ако ми данас са економистима као што је Рикардо просто на просто речемо: вредност робе одређује се радом потребним за њену производњу, ми при том никада не губимо из вида Марксову исправку. За овде је толико довољно; више се налази код Маркса у „Прилогу критички политичке економије“, 1859, и у првој књизи „Капитала“ [\[1\]](#).

Али чим су економисти ово одређивање вредности радом применили на робу „рад“, падали су из противречности у противречност. Како се одређује вредност „рада“? У њему садржаним потребним радом. А колико је рада садржано у раду једног радника за један дан, недељу, месец, годину? Рад једног дана, недеље, месеца, године. Ако је рад мера свију вредности, то и „вредност рада“ можемо изразити само у раду. Али ми не знамо апсолутно ништа о вредности једног сата рада, ако знамо само то да је она једнака једном сату рада. Тако се дакле нисмо примакли својој циљу ни за длаку; вртимо се стално у кругу.

Класична економија је покушала то питање решити на један други начин; она је рекла: вредност неке робе је једнака трошковима производње те робе. Али шта су трошкови производње рада? Да би на ово питање одговорили, економисти су морали мало насилвати логику. Место да истражују трошкове производње самог рада, који се на жалост не могу изнаћи, они су испитивали трошкове производње *радника*. А они се могу изнаћи. Они се према времену и приликама мењају, али за једно одређено друштвено стање, за одређено место, за одређену грану производње они су такође одређени, бар у прилично уским праницама. Ми живимо данас под владавином капиталистичке производње, у којој велика, све већа класа становништва може живети једино радећи под најамнину за сопственике средстава за производњу - оруђа, машина, сировина и средстава за живот. На основу овог начина производње трошкови производње радника јесу сума средстава за живот - или њихова новчана цена - која су просечно потребна да радника учине способним за рад и одрже способним за рад и да га након његовог одласка из строја услед старости, болести или смрти, замене новим радником, дакле да омогуће потребно множење радничке класе. Узмимо да је новчана цена ових средстава за живот просечно три марке дневно.

Наш радник добија дакле од капиталиста који га запослује најамнину од три марке дневно. За то он ради капиталисту, рецимо, дванаест часова дневно. И овај капиталист рачуна отприлике овако:

Нека наш радник - машински шлосер - изради једно парче машине за један дан. Сировина - гвожђе и месинг у прерађеном стању - кошта 20 марака. Потрошак угља за парну машину, рабаћење саме те машине, струга и осталог алата којим наш радник ради, претставља, за један дан и на једног радника, вредност од 1 марке. Надница је по нашој претпоставци 3 марке. То чини за дотично парче машине 24 марке. Али капиталист израчуна да добија за њега од своје муштерије просечну цену 27 марака, а то су 3 марке преко свих његових трошкова.

Откуда ове 3 марке које капиталист добија? По тврђењу класичне економије робе се продају просечно по својим вредностима, тј. по ценама које одговарају потребној количини рада што се у њима налази. Просечна цена нашег дела машине - 27 марака - била би дакле једнака његовој вредности, количини у њему садржаног рада. Али од ових 27 марака, 21 марка била је готова вредност пре но што је наш машински шлосер почео радити. 20 марака се налазе у сировини, 1 марка у угљу сагорелом у току рада и у машинама и алатима који су употребљени и у одговарајућем износу изгубили од своје вредности. Остаје 6 марака које су додате вредности сировине. Али извор ових шест марака, по претпоставци наших економиста, јесте једино у раду који је наш радник додао сировини. Његов дванаесточасовни рад створио је према томе нову вредност од шест марака. Отуда вредност његовог дванаесточасовног рада била би шест марака. Тако бисмо напослетку пронашли шта је „вредност рада“.

„Стој!“ узвикује наш машински шлосер. „Шест марака? Али ја сам добио само три марке! Мој капиталист заклинје се свим на свету да је вредност мога дванаесточасовног рада само три марке, и ако му затражим шест смеје ми се. Како се то слаже“?

Ако смо горе ушли са нашом вредношћу рада у круг без излаза, сада смо тек запали у неразрешљиву противречност. Тражили смо вредност рада, а нашли смо више но што нам је требало. За радника је вредност дванаесточасовога рада три марке, за капиталиста шест марака, од којих он три даје раднику као надницу, а три меће у свој џеп. Према томе као да рад нема једну вредност, већ две, и то врло различне!

Противречност бива још апсурднија чим сведемо вредности изражене у новцу на радно време. За дванаест часова рада створена је нова вредност од шест марака. Према томе за шест часова три марке - тј. сума новца коју радник добија за дванаест часова рада. За дванаесточасовни рад радник добија као еквивалент производ од шест часова рада. Према томе, или рад има две вредности, од којих је једна два пута колико друга, или је дванаест равно шест! У оба случаја чиста бесмислица.

Можемо се вртети и окретати колико хоћемо, из ове противречности немамо куд, докле говоримо о куповини и продаји рада и о вредности рада. То се економистима и догодило. Последњи претставник класичне економије, Рикардова школа, највише је пропала због нерешљивости ове противречности. Класична економија запала је у ћорсокак. Човек који је нашао излаз из овог ћорсокака, био је Карл Маркс.

Што су економисти сматрали као трошкове производње „рада“, то су били трошкови производње не рада, него самог живог радника. И што је овај радник продавао капиталисту, то није његов рад. „Чим његов рад стварно отпочне“, вели Маркс, „престао му је припадати, па га дакле не може више ни продавати“^[1]. Он би могао продати једино свој *будући* рад, тј. примити на себе обавезу да одређени посао за одређено време уради. Али тиме он не продаје рад (који има тек да се изврши), већ за одређено време (на надницу) или за одређени посао (на парче) ставља капиталисту на расположење за извесну награду своју радну снагу: радник даје у најам, односно продаје своју *радну снагу*. Али ова радна снага је срасла са његовом личношћу и нераздвојна је од ње. Трошкови производње радне снаге поклапају се према томе са трошковима производње радника; што су економисти звали трошковима производње рада, то су трошкови производње радника а с тим и радне снаге. И тако се можемо од трошкова производње радне снаге вратити на *вредност* радне снаге и одредити количину друштвено потребног рада који је потребан да се произведе радна снага одређеног квалитета, као што је то Маркс урадио у одељку о куповини и продаји радне снаге („Капитал“, књига I, глава IV, 3 одељак).

Шта буде, пошто радник прода своју радну снагу капиталисту, тј. пошто му је за уговорену награду - под надницу или на парче - стави на расположење? Капиталист уводи радника у своју радионицу или фабрику, где се већ налазе сви предмети потребни за рад: сировине, помоћни материјал (угаљ, боје, итд.), алат, машине. Ту радник почиње аргатовати. Нека је његова надница 3 марке као горе - било да их зарађује на надницу или на парче. И овде ћемо узети као и горе да радник за дванаест часова повећа својим радом вредност утрошених сировина за шест марака, и ту нову вредност капиталист реализује при продаји готовог артикла. Од тога плати раднику 3 марке, а 3 марке задржава за себе. Ако радник за дванаест часова створи вредност од шест марака, онда за шест часова створи вредност од 3 марке. За шест часова рада он је произвео капиталисту онолику вредност коју добија у виду наднице од три марке. После шест часова рада обојица су квит, један другом ни паре не дугује.

„Стој!“ узвикује сада капиталист. „Ја сам најмио радника за цео дан, за дванаест часова. Шест часова су само пола дана. Зато на посао, док не прођу и других шест часова - тек смо тада квит!“ И радник се у ствари мора повиновати „слободном“ уговору, по коме се обавезао да за производ рада који кошта шест радних часова ради пуних дванаест.

Исто је тако и с радом на парче. Узмимо да наш радник изради за 12 часова 12 комада робе. Сваки комад кошта сировине и рабаћења 2 марке, а продаје се за 2½ марке. Капиталист ће, при истим осталим условима као горе, платити раднику 25 фенига од комада, према томе радник ће за дванаест часова израдити 12 комада и зарадити 3 марке. Капиталист добија за 12 комада 30 марака; кад се одбију 24 марке за сировину и рабаћење, остаје 6 марака, од којих 3 даје као надницу раднику, а три задржава за себе. Све као и горе. И овде радник ради шест часова за себе, тј. да одради своју надницу (у дванаест часова по ½ на сат), а шест часова за капиталиста.

Тешкоћа на коју су насели најбољи економисти докле год су полазили од вредности „рада“ - губи се чим место тога појемо од вредности „радне *снаге*“. „Радна снага је роба у нашем данашњем капиталистичком друштву, роба као свака друга, али ипак особита роба. Наиме, она има нарочито својство, снагу да ствара вредност, да буде извор вредности, и то, при умесној употреби, извор веће вредности но што је сама има. При садашњем стању производње човечја радна снага производи не само за један дан већу вредност него што сама има и кошта; са сваким новим научним открићем, са сваким новим техничким проналаском расте вишак дневног производа радне снаге преко њених дневних трошкова, према томе скраћује се онај део радног дана за који радник своју надницу одради, а продужава се онај део за који он мора да *ПОКЛОНИ* свој рад капиталисту, за који му ради бесплатно.

И то је економско уређење целог нашег данашњег друштва: само радничка класа је та која производи све вредности. Јер вредност је само други израз за рад, онај исти израз којим се у нашем данашњем капиталистичком друштву означава она количина у некој роби садржаног, друштеено потребног рада. Али ове вредности што их радници производе - не припадају радницима. Оне припадају сопственицима сировина, машина и алата и предујмљених средстава који омогућују овим сопственицима да купују радну снагу радничке класе. Према томе, од све количине артикала коју је произвела, радничка класа добија само један део. И, као што смо горе навели, онај други део који капиталистичка класа за себе задржава или можда још дели са класом власника земље - са сваким новим проналаском и открићем расте, докле онај део што радничкој класи припада (рачунајући по броју глава) или расте врло лагано и незнатно или никако, а под извесним околностима може и опадати.

Али ови проналасци и открића која све брже једно друго потискују, ова продуктивност људског рада која у досада нечувеној мери из дана у дан расте, ствара најпосле један сукоб, због кога данашња капиталистичка привреда мора пропасти. На једној страни неизмерна богатства и сувишак производа којим присвајачи нису у стању руковати. На другој страни велики део друштва пролетаризиран, претворен у најамнике и на тај начин онеспособљен да онај сувишак производа набави. Због поцепаности друштва на једну малу, пребогату и једну велику класу најамних радника без игде ичега, ово се друштво на једној страни дави у своме сопственом изобиљу, докле на другој страни велика већина његових чланова или је једва мало или није никако заштићена од највеће немаштине. Ово стање постаје сваким даном све бесмисленије и - непотребније. Оно се мора отстранити, оно се *МОЖЕ* отстранити. Остварљиво је ново друштвено уређење, у коме ће нестати данашњих класних разлика и у коме ће - можда после извесног кратког, нешто оскудног, али у сваком случају морално врло корисног прелазног времена - путем планског искоришћавања и развијања већ постојећих огромних продуктивних снага свију друштвених чланова, уз подједнаку обавезу рада, стајати на располагању подједнако и све више средстава за живот и уживање, за развијање и примену свих телесних и духовних способности. А да су радници све више решени да извојују ово ново друштвено уређење, посведочиће, на обема странама Океана, сутрашњи први мај, и недеља, трећи мај.^[E]

Фридрих Енгелс
Лондон, 30 априла 1891

Најамни рад и капитал

I

Са разних страна пребачено нам је што нисмо изложили *економске односе*, који су материјална основа садашњим класним и националним борбама. Ми смо ове односе намерно само тамо додиривали, где се они у политичким сукобима непосредно намећу.

Требало је пре свега пропатити класну борбу у свакодневној историји и, на основу историског градива које се затекло или изнова из дана у дан ствара, емпирички показати да су са подјармљивањем радничке класе, која је дала Фебруар и Март^[ж], у исто време били побеђени и њени противници - буржоаски републиканци у Француској, грађанске и сељачке класе, непријатељи феудалног апсолутизма, на целом европском континенту; да победа „хонетне републике“ у Француској беше у исто време пад свих нација које су на Фебруарску револуцију биле одговориле херојским ратовима за независност; да је напослетку са поразом револуционарних радника Европа понова допала старог двоструког ропства, *енглеско-руског*. Јунска борба у Паризу, пад Беча, трагикомедија берлинског новембра 1848, очајни напори Пољске, Италије и Мађарске, скапавање од глади у Ирској - то су били главни моменти европске класне борбе између буржоасије и радничке класе на којима смо показали да сваки револуционарни устанак, ма колико његов циљ изгледао удаљен од класне борбе, мора пропадати све докле докле не победи револуционарна радничка класа, да свака социјална реформа остаје утопија све докле докле се пролетерска револуција и феудалистичка контрареволуција у једном *светском рату* оружјем не огледају. У нашем излагању, као и у стварности, *Белгија и Швајцарска* беху трагикомичне карикатурне жанр-слике у великом историском таблоу: једна - угледна држава буржоаске монархије, друга - угледна држава буржоаске републике; обе - државе које уображавају да су исто тако независне од класне борбе, као и од европске револуције.

Сада, пошто су наши читаоци видели како се класна борба 1848 године развијала у колосалним политичким облицима, време је да се изближе упознамо са самим економским односима на којима се заснива како егзистенција буржоасије и њена класна владавина, тако и ропство радника.

Ми ћемо у три велика одељка изложити:

1. однос *најамног рада према капиталу*, радничково ропство, капиталистову владавину.
2. *неизбежну пропаст средњих грађанских класа и такозваног сељачког сталежа у данашњем систему*;
3. *трговинско подјармљивање и експлоатисање буржоаских класа разних европских нација* што над њима врши *Енглеска*, деспот светског тржишта.

Стараћемо се да излажемо што простије и популарније, не претпостављајући ни најелементарније појмове из политичке економије. Ми хоћемо да будемо разумљиви за раднике. А то нам је потребно и због тога што у Немачкој царују најчудније незнање и помућеност појмова о најпростијим економским односима како горе код патентираних бранилаца постојећег поретка, тако доле код *социјалистичких мађионичара*^[3] и *непризнатих политичких генија*, у којима је раздробљена Немачка још богатија него у владарима.

Најпре прво питање: *Шта је најамнина? Како се она одређује?*

Ако запитамо раднике: „колика вам је надница?“ они ће одговорити: „Ја добијам од свога буржуја за један дан 1 марку“, или: „ја добијам 2 марке“ итд. Они ће, према различним гранама рада којима припадају, навести различне суме новца које за одређену количину рада, на пр. да се изатка један аршин платна или да се сложи штампани табак, добијају од свога буржоа. Њихови ће одговори бити различни у питању величине наднице, али ипак у једној тачки сви ће бити сагласни: најамнина је она количина новца коју капиталист плаћа за одређено радно време или за извршење одређеног рада.

Капиталист изгледа, *купује* њихов рад за новац. Они му свој рад *продају* за новац, али то тако само изгледа. Што они капиталисту у ствари продају - то је њихова радна *снага*. Ту радну снагу капиталист купује за један дан, једну недељу, један месец, итд. А пошто је купио он је употребљује на тај начин што му радници за уговорено време раде. За исту суму новца, на пр. 2 марке, за коју је капиталист купио њихову радну снагу, он је могао купити 2 фунте шећера или извесну количину неке друге робе. Тако 2 марке, за које је купио 2 фунте шећера је *цена* 2 фунте шећера. А 2 марке за које је купио радну снагу да је дванаест часова употреби - јесте цена дванаесточасовног рада. Према томе, радна снага је роба онако исто као и шећер. Она се мери часовима, шећер на вази.

Своју робу, радну снагу, радници размењују за капиталистову робу, новац, и ова размена бива у извесном одређеном односу. Толико новца за толику употребу радне снаге. За дванаест часова ткања - 2 марке. А зар те 2 марке не претстављају све друге робе које ја за 2 марке могу купити? Према томе, радник је своју робу, радну снагу, стварно разменио за све врсте роба, и то у извесном одређеном односу. Дајући раднику 2 марке, капиталист му је дао толико меса, толико одела, толико дрва, осветлења итд. у размену за његов радни дан. Према томе, 2 марке изражавају онај однос у коме се радна снага размењује за друге робе, оне изражавају *прометну вредност* радне снаге. Прометна вредност једне робе, изражена у *новцу* зове се њена *цена*. *Најамнина* је дакле само нарочито име за цену радне снаге, која се обично назива *цена рада*, за цену ове особите робе коју одржава искључиво месо и крв људска.

Узмимо било ког радника, на пр. ткача. Капиталист му даде разбој и пређу. Ткач отпочне рад и од пређе направи платно. Капиталист узме платно и прода га на пр. за 20 марака. Је ли сад надница ткачева један удео у платну, удео у 20 марака, у производу његовог рада? Не. Много пре но што је платно продато, можда много пре но што је оно изаткано, ткач је своју надницу примио. Капиталист не плаћа дакле ову надницу новцем који добија за платно, већ новцем из готовине. Као што разбој и пређа нису производ рада ткачева, коме их је буржоа дао, тако нису то ни робе које он добија разменом за своју робу, радну снагу. Може се десити да буржоа не нађе купца за своје платно. Може се десити да он не истера надницу продајом платна. Могуће је да он платно у саврењу са ткачевом наградом врло скупо прода. Све се то ткача ништа не тиче. Капиталист купује за један део своје готовине, свога капитала, ткачеву радну снагу исто тако као што је за други део свога капитала набавио сировину - пређу - и оруђе за рад - разбој. Пошто је те куповине извршио, а ту спада и куповина радне снаге потребне за производњу платна, он сада производи само *својим сировинама и средствима за рад*. У средства за рад улази сада и наш добри ткач, који у производу или његовој цени исто тако нема никаква удела као ни разбој.

Према томе, најамнина није радников удео у роби коју је он произвео. Најамнина је део готове робе за који капиталист купује одређену количину продуктивне радне снаге.

А радна снага је дакле роба коју њен власник, најамни радник, продаје капиталу. Зашто је продаје? Да би живео.

Али делање радне снаге, рад, то је животна делатност радникова, испољавање његова живота. И ову *животну делатност* радник продаје другом, да би прибавио себи потребна *средства за живот*. Према томе животна делатност је за радника само средство за одржање живота. Он ради да живи. Он и не урачунава рад у свој живот, штавише, рад је жртва његова живота. Он је роба коју је радник продао другом. Производ његова рада није према томе циљ његова рада. Што радник за себе производи, није свила коју тка, није злато које из рудника вади, није палата коју зида; што он за себе производи, то је *најамнина*, а свила, злато, палата промећу се за њега у одређену количину средстава за живот, можда у памучну блузу, бакарни новац и подрумски стан. А радник који дванаест часова тка, преде, буши, струже, зида, копа, туца камен и носи итд. - може ли он то дванаесточасовно ткање, предење, бушење, стругање, зидање, гртање, туцање камена сматрати као испољавање свога живота, као живот?

Не. Живот за њега почиње кад рад престане, - за ручком, у крчми, у постели. Дванаесточасовни рад нема за њега никаква смисла као ткање, предење, бушење итд., већ као *зарађивање* помоћу којег долази

до ручка, крчме, постеље. Кад би свилена буба прела зато да одржи свој живот као гусеница, она би била прави најамни радник.

Радна снага није била увек роба. Рад није био увек најамни рад, то јест *слободан рад*. Роб своју радну снагу није продавао господару, исто тако као што ни во не продаје свој рад сељаку. Роб заједно са својом радном снагом продат је једном заувек његовом господару. Он је роба која може прелазити из руку једног господара у руке другог. Он *сам* је роба, али радна снага није *његова* роба. *Кмет* продаје само део своје радне снаге. Он не добија награду од власника земље, већ, напротив, власник земље добија од њега известан данак.

Кмет припада земљи и доноси плод господару земље. *Слободан радник*, међутим, продаје себе, и то на делове. Он уступа 8, 10, 12, 15 часова свога живота, дан за даном, оном ко да више: сопственику сировина, оруђа за рад и средстава за живот, тј. капиталисту. Радник не припада ни сопственику ни земљи, али 8, 10, 12, 15 часова дневно његова живота, припадају ономе ко их купи. Радник напушта капиталиста код кога се погодио кад хоће. Њега капиталист отпушта кад нађе за добро, чим не може да извуче од њега никакву корист или бар не ону коју жели. Али радник, коме је једини извор дохотка продаја радне снаге, не може напустити *целу класу купаца, тј. капиталистичку класу*, а да се не одрече свога живота. Он не припада овом или оном капиталисту, али припада *капиталистичкој класи*; и сада је његова ствар да нађе муштерију, то јест да нађе себи купца у тој капиталистичкој класи.

Пре но што се изближе упознамо са односом између капитала и најамног рада, изложићемо укратко најопштије односе од којих зависи величина најамнине.

Најамнина је, као што смо видели, *цена* једне одређене робе, радне снаге. Према томе, најамнину одређују исти закони који одређују цену сваке друге робе. Питање је сада: *како се одређује цена неке робе?*

II

Чиме се одређује *цена* неке робе ?

Одређује се конкуренцијом између купаца и продаваца ,односом тражње према понуди. Конкуренција која одређује цену неке робе има *три стране* .

Једну исту робу нуде разни продавци. Ко робе истог квалитета најјевтиније продаје, потискује остале продавце и осигурава за себе највећу прођу. Продавци се дакле боре узајамно око прође, око тржишта. Сваки би хтео да прода, по могућству да прода много, а ако је могуће да прода сам, искључујући остале продавце. Према томе, један продаје јевтиније од другог. Јавља се *конкуренција међу продавцима* која обара цену *роба* које они нуде.

Али јавља се и *конкуренција међу купцима* ,која *подиже* цену понуђених роба .

Најпосле јавља се *конкуренција међу купцима и продавцима* ;једни желе што јевтиније купити, други желе што скупље продати. Резултат ове конкуренције између купаца и продаваца зависи од односа двеју раније споменутих страна конкуренције, тј. од тога да ли је јача конкуренција у табору купаца или у табору продаваца. Индустрија изводи на бојно поље две војске, једну против друге, од којих свака бије битку у својим сопственим редовима, међу својим сопственим трупама. Победа је на страни оне војске у чијим је редовима борба слабија .

Узмимо да има на тржишту 100 бала памука, а у исто време купаца за 1.000 бала. У овом случају тражња је десет пута већа од понуде. Конкуренција међу купцима биће због тога веома јака, сваки хоће да приграби себи једну, а ако се може и свих 100 бала. Овај пример није произвољно узет. У историји трговине доживели смо периоде рђавих памучних жетава, када су неколико удружених капиталиста покушавали да купе не 100 бала, већ сав памук у целом свету. У овом случају купци ће гледати да потисну један другог, нудећи релативно већу цену за памучне бале. А продавци памука, који примете да се трупе непријатељске војске међусобно крве, и да су потпуно сигурни за продају свих 100 бала, чуваће се сваке међусобне свађе, да не оборе цену памука у тренутку када се њихови противници међусобно такмиче да је подигну. Наједанпут настаје мир у војсци продаваца. Они стоје као *један* човек према купцима, филозофски скрстивши руке и њиховим захтевима не би било краја, кад не би било тачно одређених граница у понудама и најнајнајасртљивијих купаца .

Ако је дакле понуда једне робе слабија од тражње, међу продавцима је конкуренција слаба или је никако и нема. У истој мери како ова конкуренција опада, расте конкуренција међу купцима. Резултат: веће или мање скакање робних цена .

Познато је да се обрнути случај са обрнутим резултатом чешће јавља. Знатан сувишак понуде над тражњом: очајна конкуренција међу продавцима; оскудица у купцима: роба иде у бесцење .

Али шта значи скакање и падање цене, шта значи висока и ниска цена? Зрно песка, посматрано кроз микроскоп, велико је, а кула у сравњењу са брегом мала је. А кад се цена одређује односом тражње и понуде, чиме се одређује тај однос тражње и понуде ?

Обратимо се којем год буржоу. Он се неће ни часа предомишљати и као други Александар Велики пресећи ће овај метафизички чвор таблицом множења. Ако производња робе коју продајем мене кошта 100 марака, рећи ће нам он, и ја добијем продајом ове робе 110 марака, наравно на крају године, - то је онда грађанска, поштена, законита добит. Али ако добијем 120-130 марака, онда је то висока добит; ако добијем чак 200 марака, то би била изванредна, необична добит. Шта је дакле за буржуја *мера* добити ? *Трошкови производње* његове робе. Ако у размену за своју робу добије извесну количину друге робе чија је производња мање коштала, он је изгубио. Добије ли у размену за своју робу извесну количину друге робе чија је производња више коштала, он је добио. А падање и скакање добити он оцењује по томе, за колико степена прометна вредност његове робе стоји испод или изнад нуле, испод или изнад *трошкова производње* .

Видели смо како променљиви однос тражње према понуди даје час скакање час падање цена, час високе час ниске цене. Ако цена неке робе услед оскудне понуде или несразмерно повећане тражње знатно скочи, онда је цена ма које друге робе морала у истој сразмери пасти; јер цена неке робе јесте само у новцу изражен однос у коме се друге робе са њом размењују. На пр., ако цена једног рифа свилене материје порасте од 5 марака на 6, онда је цена сребра према свиленој материји пала, а исто тако релативно према свиленој материји пала је цена свију других роба које су задржале старе цене. Морала би се дати већа количина тих роба у размену за исту количину свилене материје. Шта ће бити последица рашћења цене једне робе? Маса капитала ће притицати индустриској грани која је у цветању, и то притицање капитала уноснијој индустриској грани трајаће докле добит не спадне на обичну меру или чак докле цена производима те индустријске гране, услед сувишне производње, не спадне испод трошкова производње.

Обрнут случај. Ако цена неке робе падне испод њених трошкова производње, капитал ће се повлачити из производње те робе. Осим случаја да једна индустријска грана није више савремена, па према томе мора пропасти, ово ће бекство капитала смањивати производњу такве робе, тј. њену понуду докле не буде одговарала тражњи, докле се цена робе опет не дигне на висину трошкова производње, или чак докле понуда не падне испод тражње, тј. докле се њена цена опет не дигне изнад трошкова производње *јер текућа цена неке робе стоји увек изнад или испод трошкова производње те робе.*

Ми видимо да се капитал сели непрестано из области једне индустрије у област друге. Висока цена изазива и сувише јако уселјавање, а ниска цена и сувише јако исељавање.

Посматрајући са другог гледишта, могли бисмо показати да трошкови производње одређују не само понуду већ и тражњу. Али то би нас и сувише удаљило од нашег предмета.

Управо смо видели како колебања понуде и тражње свде цену робе увек на трошкове производње. *Додуше права цена неке робе стоји увек изнад или испод трошкова производње; али скакање и падање узајамно се допуњују*, тако да се у извесном размаку времена, срачунавши индустријску осеку и плиму уједно, робе размењују саобразно својим трошковима производње, њихову цену одређују дакле ти трошкови производње.

Ово одређивање цене трошковима производње не треба разумети у смислу економиста. Они веле да је *просечна цена* робе равна трошковима производње; то да је *ЗАКОН*. Анархично кретање при коме се пењање изравњава падањем, а падање пењањем, они сматрају за случајност. С истим правом могло би се, као што су то други економисти већ учинили, колебање сматрати као закон а одређивање цена трошковима производње за случајност. Међутим, само ова колебања која, изближе посматрана, носе са собом најстрашнија пустошења и као земљотреси тресу основе буржоаског друштва, само ова колебања одређују у своме току цену робе трошковима производње. Кретање овог нереда у целини јесте његов ред. У току ове индустријске анархије, у овом кружном кретању, конкуренција тако рећи изравњава једну крајност са другом.

Према томе, ми видимо ово: цена робе одређена је њеним трошковима производње, тако да се времена када се цена ове робе пење изнад трошкова производње, изравњавају временима када она пада испод трошкова производње, и обрнуто. Наравно, то не вреди за сваки индустријски производ посебице, него само за целу индустријску грану. То не вреди, дакле, ни за сваког индустријалца посебице, него само за целу класу индустријалаца.

Одређивање цене трошковима производње исто је што и одређивање цене радним временом које је потребно за производњу неке робе, јер у трошкове производње улазе: 1) сировине и рабаћење оруђа за рад, а то значи: индустријски производи који су произведени за извесан број радних дана, који дакле претстављају извесну количину радног времена и 2) непосредан рад који се такође мери временом.

А исти општи закони који регулишу цену робе уопште, регулишу наравно и *најамнину, цену рада.*

Најамнина ће час скакати час падати, што зависи од односа тражње и понуде, од конкуренције међу купцима радне снаге, капиталистима, и продавцима радне снаге, радницима. Колебањима цена робе уопште одговарају колебања најамнине.

Али у границама ових колебања најамнину ће одређивати трошкови производње, радно време које је потребно да се ова роба, радна снага, произведе.

А који су трошкови производње радне снаге ?

То су трошкови који су потребни да се радник одржи као радник и да се спреми за радника.

Према томе, уколико је за неки рад потребно краће време учења, утолико су мањи трошкови производње радника, утолико је нижа цена његова рада, његова најамнина. У индустријским гранама где није потребно никакво спремање и где је довољан го физички живот радников, трошкови производње таквога радника ограничавају се готово само на оне робе које су потребне да му одрже живот и способност за рад. *Цена његовог рада*, одређује се према томе *ценом средстава потребних за живот*.

Али не треба губити из вида још нешто. Фабрикант који израчунава своје трошкове производње, да према томе одреди цену производима, узима у рачун и рабаћење оруђа за рад. Ако једна машина кошта њега на пр. 1.000 марака, а истроши се за 10 година, он за 100 марака годишње повећава цену робе, како би после десет година истрошену машину заменио новом. Исто тако у трошкове производње просте радне снаге морају се урачунати трошкови око множења радника, како би радничка класа била у стању да се множи и да истрошене раднике замени новима. Трошење радника узима се у рачун на исти начин као и трошење машине.

Према томе, трошкови производње просте радне снаге износе колико *трошкови за одржање живота* радника и *трошкови за његово множење*. Цена ових трошкова живота и множења чини најамнину. Ова овако утврђена најамнина зове се *минимум најамнине*^[И]. Овај минимум најамнине важи, као и уопште одређивање цене роба трошковима производње, не за *поједину индивидуу*, него за целу *врсту*. Поједини радници, милиони радника не зарађују колико је потребно да живе и да се множе; *али најамнина целе радничке класе* изједначаје се у границама својих колебања са овим минимумом.

Пошто смо се већ обавестили о најопштијим законима који регулишу најамнину као и цену сваке друге робе, сада можемо поближе ући у наш предмет.

III

Капитал сачињавају сировине, оруђа за рад и средства за живот свих врста, чијом се употребом производе нове сировине, нова оруђа за рад и нова средства за живот. Сви ови саставни делови капитала су творевине рада, производи рада - *нагомилани рад*. Капитал је нагомилани рад, који служи као средство за нову производњу.

Тако веле економисти.

Шта је црнац роб? Човек црне расе. Колико вреди једно објашњење толико и друго.

Црнац је црнац. Тек у одређеним односима он постаје роб. Машина за предење памука је машина за предење памука. Тек у одређеним односима она постаје *капитал*. Истргнута из ових односа она није капитал, као што злато као такво није *новац* или као што шећер није што и *цена* шећера.

У производњи људи не утичу само на природу, него и један на другога. Они производе само радећи заједно на извешан одређени начин и размењујући своје радове међу собом. Да би производили они ступају у одређене међусобне везе и односе и само у границама ових друштвених веза и односа они утичу на природу, производе.

Према различном карактеру средстава за производњу биће наравно различни и ови друштвени односи у које произвођачи међусобно ступају и услови под којима своје радове размењују и у целокупном акту производње учествују. Са проналаском новог ратног оруђа, пушке, морала се изменити цела унутрашња организација војске, променили су се односи у којима појединци чине војску и могу дејствовати као војска, изменио се и међусобни однос војсака.

Друштвени односи у којима личности производе, *друштвени односи производње, мењају се дакле и преиначују са променама и развитком материјалних средстава за производњу, производних снага, Односи производње у својој целини јесу оно што се зове друштвени односи, друштво, и то друштво на одређеном, историском ступњу развића*, друштво особеног, различног карактера. *Античко* друштво, *феудално* друштво, *буржоаско* друштво су такве целине односа производње, од којих свака за себе обележава уједно засебан ступањ развића у историји човечанства.

И *капитал* је друштвени однос производње. *Он је буржоаски однос производње*, однос производње буржоаског друштва. Средства за живот, оруђа за рад, сировине, као саставни делови капитала, нису ли они произведени и нагомилани под одређеним друштвеним условима, у одређеним друштвеним односима? Не употребљавају ли се они под одређеним друштвеним условима, у одређеним друштвеним односима за нову производњу? И зар овај одређени друштвени карактер не чини производе који служе за нову производњу *капиталом*?

Капитал се не састоји само из средстава за живот, оруђа за рад и сировина, не састоји се само из материјалних производа; он се састоји тако исто из *прометних вредности*. Сви производи који сачињавају капитал јесу робе. Према томе, капитал није само збир материјалних производа, он је збир роба, прометних вредности, *друштвених величина*.

Капитал остаје исти, ставили ми место вуне памук, место жита пиринач, место железница пароброде, ако само памук, пиринач, пароброди - тело капитала - имају једнаку прометну вредност, једнаку цену са вуном, житом и железницама у којима се он раније отеловљавао. Тело капитала може се стално мењати а да капитал не претрпи ни најмању промену.

Али ако је сваки капитал извешан збир роба, тј. прометних вредности, то још не значи да је сваки збир роба, прометних вредности, капитал.

Сваки збир прометних вредности је прометна вредност. Свака оделита прометна вредност је збир прометних вредности. На пр. кућа која вреди 1.000 марака, јесте прометна вредност од 1.000 марака. Парче

хартије које вреди 1 фениг, јесте збир прометних вредности фенига. Производи који се могу за друге разменити, јесу *робе*. Одређени однос у коме се оне размењују - чини њихову *прометну вредност*, или ако је изражен у новцу, - њихову *цену*. Количина ових производа ниуколико не мења њихово својство да буду *роба* или да претстављају *прометну вредност* или да имају одређену *цену*. Било неко дрво велико или мало, оно остаје дрво. Било да размењујемо гвожђе у лотама или центима за друге производе, то не мења његов карактер да буде роба, прометна вредност. У односу на количину оно је роба веће или мање вредности - више или ниже цене.

На који начин извесна количина роба, прометних вредности, постаје капитал?

На тај начин што се она као самостална друштвена *сила*, тј. као сила *једног дела друштва* одржава и увећава *разменом за непосредну, живу радну снагу*. Постојање класе која нема ничега сем способности за рад - нужна је претпоставка капитала.

Тек владавина нагомиланог, прошлог, опредељеног рада над непосредним, живим радом прави од нагомиланог рада капитал.

Капитал није у томе што нагомилани рад служи живом раду као средство за нову производњу. Он је у томе што живи рад служи нагомиланоме као средство да одржи и повећа своју прометну вредност.

Шта бива при размени између капиталиста и најамног радника?

У размену за радну снагу радник добија средства за живот, а капиталист добија у размену за своја средства за живот рад, продуктивну делатност радникову, стваралачку снагу којом радник не само надокнађује што је потрошио већ *даје нагомиланом раду већу вредност него што је дотле имао*. Радник добија од капиталиста један део готових средстава за живот. Чему му служе ова средства за живот? Служе му за непосредну потрошњу. Али чим ја потрошим средства за живот, она су за мене за навек изгубљена, сем ако време за које су та средства одржавала мој живот употребим на то да произведем нова средства за живот, да за време трошења створим својим радом нове вредности на место оних које су нестале у потрошњи. Али баш ту благородну репродуктивну снагу радник уступа капиталу у размену за примљена средства за живот. Према томе она је за радника изгубљена.

Узмимо један пример. Неки закупац плаћа своме надничару 5 гроша дневно. За тих 5 гроша овај ради на њиви закупчевој цео дан и осигурава му тако приход од 10 гроша. Закупац је не само повратио вредности које је дао надничару; он их је удвостручио. Тако је он оних 5 гроша које је дао надничару употребио, потрошио на плодан, продуктиван начин. Он је за 5 гроша купио рад и снагу надничареву, која производи пољопривредне производе од два пута веће вредности и од 5 гроша прави 10. А надничар, напротив, на место своје продуктивне снаге чије је дејство уступио закупцу, добија 5 гроша које размењује за средства за живот, да их брже или спорје потроши. Према томе, потрошња ових 5 гроша била је двојака: *репродуктивна* за капитал, јер је за њих купљена радна снага^[3] која је произвела 10 гроша, а *непродуктивна* за радника, јер су размењени за средства за живот која су занавек ишчезла и чију вредност он може поново добити једино ако понови исту размену са закупцем. *На тај начин капитал претпоставља најамни рад, а најамни рад претпоставља капитал. Они се узајамно условљавају; они се узајамно стварају.* Да ли један радник у памучној фабрици производи само памучне тканине? Не, он производи капитал. Он производи вредности које изнова служе томе да његовим радом командују и помоћу њега стварају нове вредности.

Капитал се може да умножава једино разменом за радну снагу, стварањем најамног рада. Радна снага најамног радника може се разменити само за капитал увећавајући га, појачавајући власт којој робује. *Према томе, рашићење капитала је рашићење пролетаријата, тј. радничке класе.*

Интереси капиталиста и радника су према томе *једнаки*, тврде буржоазија и њени економисти. И заиста! Радник пропада, ако му капитал не да посла. Капитал пропада, ако не експлоатише радну снагу, а да би је експлоатисао мора је купити. Уколико се брже множи капитал одређен за производњу, продуктивни

капитал, уколико индустрија бујније цвета, уколико се више буржоазија богати, уколико посао боље иде, уколико више радника треба капиталист, уколико се радник скупље продаје.

Неопходан услов за сношљиво стање радниково *јесте што брже рашћење продуктивног капитала.*

Али шта је то рашћење продуктивног капитала? Рашћење власти нагомиланог рада над живим радом. Рашћење владавине буржоазије над радничком класом. Ако најамни рад производи туђе богатство што над њим влада, непријатељску снагу, капитал, то он од капитала добија средства за рад, тј. средства за живот, под тим условом да он поново постане део капитала, полуга која ће поново бацити капитал у све брже рашћење.

Тврђење да су интереси капитала и интереси радника исти, значи само то да су капитал и најамни рад две стране једног истог односа. Једна условљава другу, као што се зеленаш и распикућа узајамно условљавају.

Докле је најамни радник најамни радник, његова судбина зависи од капитала. То је та многохваљена заједница интереса радника и капиталиста.

IV

Ако капитал расте, расте количина најмног рада, расте број најамних радника, једном речи: владавина капитала распростире се над већом масом индивидуа. Замислимо најповољнији случај: ако продуктивни капитал расте, расте тражња рада. Зато скаче цена рада, најамнина.

Једна кућа, била она велика или мала, докле су околне куће мале, задовољава све друштвене захтеве у погледу стана. Али кад се поред мале куће подигне палата, мала кућа постаје колиба. Мала кућа потврђује сада да њен сопственик може да има само мале или никакве захтеве; може се она у току цивилизације подизати увис колико хоће, ако суседна палата буде подизана у истој или већој размери, становник релативно мале куће осећаће се све неугодније, незадовољнији, све више притешњен међу своја четири зида.

Знатније увећање најамнине претпоставља брзо рашћење продуктивног капитала. Брзо рашћење продуктивног капитала изазива тако исто брзо рашћење богатства, луксуза, друштвених потреба и друштвених уживања. Према томе, иако су уживања радникова порасла, друштвено подмиривање тих уживања опало је у сравњењу са повећаним уживањима капиталистовим која су раднику неприступачна, и уопште у сравњењу са ступњем развитка друштва. Нашим потребама и уживањима извор је у друштву; ми их зато и меримо према друштву; ми их не меримо према предметима којим се подмирују. А како су потребе и уживања друштвене природе, они су релативни.

Најамнина се углавном не одређује само количином роба које се за њу могу купити. Она обухвата различите односе.

За своју радну снагу радници добијају пре свега извесну суму новца. Је ли најамнина одређена само овом новчаном ценом?

У XVI веку, услед открића богатијих и за експлоатацију погоднијих рудника у Америци, у Европи је порасла количина сребра и злата у оптицају. Вредност злата и сребра је пала у односу према осталим робама. Радници су добијали и после тога као и пре исту количину сребрног новца за своју радну снагу. Новчана цена њиховог рада остала је иста, а ипак је њихова најамнина пала, јер су за исту количину сребра добијали у размени мању количину других роба. То је била једна од околности које су убрзале рашћење капитала, напредак буржоазије у XVI веку.

Узмимо други случај. У зиму 1847 године, услед рђаве жетве, знатно је порасла цена најнужнијим животним намирницама, житу, месу, маслу, сиру итд. Претпоставимо да су радници добијали после тога као и пре исту суму новца за своју радну снагу. Је ли њихова најамнина пала? На сваки начин. За исти новац добијали су сада мање хлеба, меса, итд. Њихова је најамнина пала не због тога што је вредност сребра опала, него што је порасла вредност средстава за живот.

Најпосле узмимо да је новчана цена рада иста, али да цена свих пољопривредних и мануфактурних роба падне услед примене нових машина, повољније године итд. За исти новац радници могу купити сада више разних роба. Њихова је најамнина, према томе, порасла, јер се њена новчана вредност није изменила.

Новчана цена рада, номинална најамнина, не поклапа се дакле са реалном најамнином, тј. са количином роба која се разменом за најамнину стварно може добити. Према томе, кад се говори о скакању или падању најамнине, не треба мислити само на новчану цену рада, номиналну најамнину.

Али ни номинална најамнина, тј. сума новца за коју се радник капиталисту продаје, ни реална најамнина, тј. количина роба коју он за тај новац може купити, не исцрпљују све односе што их најамнина обухвата.

Најамнина се, сем тога, одређује пре свега односом према добити, према профиту капиталистову, и то је - сразмерна, релативна најамнина.

Реална најамнина изражава цену рада у сразмери према цени осталих роба, међутим релативна најамнина изражава онај део нове произведене вредности који припада непосредном раду у сравњењу с оним делом који припада нагомиланом раду, капиталу.

Горе смо рекли (на страни 21): „Најамнина није радников удео у роби коју је он произвео. Најамнина је део готове робе, за који капиталист купује одређену количину продуктивне радне снаге.“ Али ову најамнину капиталист мора надокнадити из цене по коју прода производ радников; он је мора тако надокнадити да му при том, по правилу, преостане неки сувишак преко учињених трошкова око производње, неки профит. Продајна цена робе коју је радник произвео дели се за капиталиста у три дела: *прво* у накнаду цене за предујмљене сировине заједно са накнадом рабаћења алата, машина и других средстава за рад које он такође предујмљује; *друго* у накнаду предујмљене најамнине и *треће* у сувишак, профит капиталистов. Докле први део надокнађава само *вредности које су раније постојале*, докле се како накнада најамнине тако и профит капиталистов углавном узимају из *нове вредности коју је створио радников рад* и додао сировини. И у *овој смислу* можемо како најамнину тако и профит, да бисмо их могли упоредити, схватити као уделе у производу радникову.

Реална најамнина може остати иста, може чак расти, па да релативна најамнина опет пада. Узмимо на пр. да су цене свих животних намирница за $\frac{2}{3}$ пале, а најамнина само за $\frac{1}{3}$, на пр. од 3 марке на 2. Иако радник са ове 2 марке располаже већом количином роба него раније са 3, његова је најамнина ипак опала у сравњењу са профитом капиталистовим. Профит капиталистов (на пример фабрикантов) порастао је за 1 марку, то значи да радник мора за мању количину прометних вредности, коју му капиталиста плаћа, произвести већу количину прометних вредности него раније. Удео капитала у сравњењу према уделу рада попео се. Подела друштвеног богатства између капитала и рада је постала још неједначија. Са истим капиталом капиталист командује већом количином рада. Моћ капиталистичке класе над радничкоздом класом је порасла, друштвени положај радников погоршао се, пао је још један степен ниже испод друштвеног положаја капиталистова.

Према овој, који је то општи закон који одређује падање и скакање најамнине и профита у њиховом узајамном односу?

Најамнина и профит стоје у обрнутој сразмери. Удео капитала, профит, расте у истој сразмери у којој удео рада, најамнина, опада и обрнуто. Профит се повећава у истој мери у којој најамнина опада, а опада у истој мери у којој најамнина расте.

Можда ће неко приметити да капиталист може добити срећном разменом својих производа с другим капиталистима, повећаном тражњом његове робе, било услед отварања нових тржишта било услед тренутно повећаних потреба на старим тржиштима итд., да профит капиталистов може дакле порасте закидањем добити другог капиталиста, независно од повећања и опадања најамнине, прометне вредности радне снаге; или да профит капиталистов може порасте услед побољшања оруђа за рад, нове примене природних снага итд.

Пре свега мора се признати да резултат остаје исти, ма да је постигнут обрнутим путем. Профит није порастао због тога што је најамнина пала, али најамнина је пала због тога што је профит порастао. Капиталист је са истом количином туђег рада прибавио већу количину прометних вредности, а да није морао рад скупље платити; а то значи да је рад, у сравњењу са чистим приносом који одбацује капиталисту, мање плаћен.

Зна се још да се, и поред колебања робних цена, просечна цена сваке робе, однос у коме се она размењује за другу робу, одређује *трошковима њене производње*. Добит једног капиталиста на рачун другога, та међусобна закидања у оквиру капиталистичке класе морају се изравнати. Усавршавање машинерије, нова примена природних сила у служби производње омогућују да се за извесно радно време, са истом количином рада и капитала, створи већа маса производа, али нипошто већа маса прометних вредности. Ако применом машина за предење могу да израдим за један сат два пута толико пређе колико пре, на пр. сто фунти место педесет, разменом ових сто фуната ја не добијам, просечно узевши, више роба него раније за педесет, јер су

Карл Маркс

трошкови производње упола мањи, или јер ја сада дајем са истим трошковима два пута већу количину производа.

Најпосле ма у ком односу капиталистичка класа, буржоазија, било једне земље било целог светског тржишта, делила чист принос производње међу собом, увек ће целокупна сума тога чистог приноса претстављати само ону суму за коју се нагомилани рад повећао помоћу непосредног рада. Та целокупна сума чистог приноса расте дакле у истој сразмери у којој се капитал радом увећава, тј. у сразмери у којој профит према најамници расте.

Према томе видимо да су *интереси капитала и интереси најамног рада*, чак и кад остајемо у *границама односа између капитала и најамног рада, дијаметрално супротни*.

Брзо рашћење капитала одговара брзом рашћењу профита. Профит може расти брзо само ако цена рада, ако релативна најамница исто тако брзо пада. Релативна најамница може падати, иако реална најамница истовремено са номиналном најамницом, са новчаном вредношћу рада расте, али не расте у истој сразмери са профитом. На пр., ако у време добре зараде најамница порасте за 5, а профит за 30 од сто, сразмерна, релативна најамница није *порасла*, већ *опала*.

Према томе, ако се доходак радников повећава услед брзог рашћења капитала, у исто време повећава се друштвена провалија која дели радника од капиталиста, повећава се власт капитала над радом, зависност рада од капитала.

Тврђење да радник има интереса да капитал брзо расте, значи само ово: уколико радник брже умножава туђе богатство, утолико ће мрвице које му падају бити масније, утолико ће више радника моћи да добије посла и да буде створено, утолико ће брже расти маса робља зависног од капитала.

Видели смо, дакле:

Чак ни *најповољнија ситуација* за радничку класу, *што брже рашћење капитала*, ма колико поправљала материјални живот радников, не укида супротност између његових интереса и интереса буржоа, интереса капиталиста. *Профит и најамница* остају и даље у *обрнутој сразмери*.

Ако капитал расте брзо, најамница може расти; али несразмерно брже расте профит капитала. Материјални положај радников поправио се, али на рачун његовог друштвеног положаја. Друштвена провалија која га дели од капиталиста, проширила се.

Најзад:

Тврђење да је све брже рашћење продуктивног капитала најповољнија околност за најамни рад значи само то: уколико радничка класа брже умножава и увећава непријатељску силу, туђе богатство које јој господари, утолико ће бити повољнији услови под којима ће јој бити дозвољено да изнова ради на увећавању буржоаског богатства, на снажењу власти капитала, имајући то задовољство да сама себи кује златне ланце којима је буржоазија за собом вуче.

V

Јесу ли у ствари *рашићење продуктивног капитала и пењање најамнине* тако нераздвојно спојени, као што тврде буржоаски економисти? Не смемо им на реч веровати. Не смемо им веровати ни да је роб капиталов утолико ситији, уколико је капитал утојенији. Буржоазија је и одвише просвећена, она и одвише добро рачуна да би делила предрасуде феудалца који се разметао сјајем своје послуге. Сами услови живота гоне буржоазију да рачуна.

Зато ћемо морати изближе испитати:

Како утиче рашићење продуктивног капитала на најамнину?

Ако продуктивни капитал буржоаског друштва уопште узевши расте, јавља се *свестраније* нагомиланање рада. Капитали се умножавају и њихов обим расте. *Умножавање* капитала повећава *конкурвенцију међу капиталистима*. *Увећавање обима* капитала омогућава *да се на индустријско ратиште изведу још огромније армије радника са још циновскијим ратним оруђем*.

Један капиталист може другога потући и његов капитал освојити само јевтинијом продајом. А да би јевтиније могао продавати, а да и сам не пропадне, мора јевтиније производити, тј. мора продуктивну снагу рада што више повећавати. Али продуктивна снага рада повећава се на првом месту *већом поделом рада*, свестранијим примењивањем и постојанијим усавршавањем *машинерије*. Уколико је већа армија радника међу коју је рад подељен, уколико су циновскије размере примењивања машина, утолико се релативно више смањују трошкови производње, утолико рад постаје плоднији. Отуда се јавља међу капиталистима свестрана утакмица да поделу рада и машинерију увећају и да их експлоатишу у што је могуће већим размерама.

И када неки капиталист већом поделом рада, применом нових машина и њиховим усавршавањем, успешнијом и већом експлоатацијом природних снага успе истом количином рада или нагомиланог рада производити већу количину производа, робе, него његови конкуренти, кад, на пр., произведе цео аршин платна за исто радно време за које његови конкуренти отку само пола аршина, - шта ће тај капиталист радити?

Он би могао и даље продавати пола аршина по дотадашњој тржишној цени, али на тај начин не би могао потиснути своје противнике и увећати прођу своје робе. Али уколико се његова производња проширила, утолико се повећала за њега потреба за прођом. Моћнија и скупља средства за производњу што их је увео, *оспособљавају* га истина да своју робу продаје јевтиније, али га у исто време *приморавају да продаје већу количину робе*, да за своју робу освоји несразмерно *веће* тржиште; зато ће наш капиталист продавати пола аршина платна јевтиније од својих конкурената.

Али капиталист неће продавати цео аршин по истој цени по којој његови конкуренти продају пола аршина, иако њега производња целог аршина не стаје више него што друге стаје пола аршина. Иначе не би добио никакав екстра-профит, већ би само разменом извукао трошкове производње. Ако би његов доходак био већи - то би било отуда што је употребио већи капитал а не отуда што се његов капитал боље оплодио него други капитали. Сем тога, он постиже жељени циљ на тај начин што зацени своју робу само неколико процената мање него његови конкуренти. Он их потискује с тржишта, отима им барем један део њихове прође *продајући јевтиније*. Опоменимо се још да је текућа цена увек *изнад или испод трошкова производње*, према томе да ли се продаја робе врши у повољнијој или неповољнијој индустријској сезони. Према томе да ли је тржишна цена једног аршина платна испод или изнад његових дотада обичних трошкова производње, мењаће се и проценти уз које капиталист који је применио нова, плоднија средства за производњу продаје изнад својих стварних трошкова производње.

Али *привилегија* нашег капиталиста није дуга века; остали утакмичари капиталисти уводе исте машине, исту поделу рада, уводе их у истим или још већим размерама, и ово увођење постаје тако опште да цена платна спада не само *испод старих* већ *испод нових трошкова производње*.

Капиталисти се опет налазе у истом међусобном односу у коме су били *пре* увођења нових средстава за производњу, и ако са овим средствима могу дати по истој цени два пута више производа, они су *сада* приморани да два пута више производа даду *испод* старе цене. На нивоу ових нових трошкова производње почиње опет иста игра. Опет већа подела рада, више машинерије, веће размере искоришћавања те поделе рада и машинерије. А конкуренција отпочиње изнова на исти начин дејствовати против овог резултата.

Ми видимо како се начин производње и средства за производњу постојано промењују, револуционишу, *како подела рада неминовно повлачи за собом већу поделу рада, примена машинерије већу примену машинерије, производња у великим размерама производњу у још већим размерама.*

То је закон који непрестано избацује буржоаску производњу из њеног старог колосека и који гони капитал да напрегне продуктивне снаге рада, *пошто* их је једном већ напрегао, закон који капиталу не да мира и непрестано му довикује: *напред! напред!*

То је онај исти закон који цену робе, у границама периодичних колебања трговине, неминовно *изједначује са трошковима производње.*

Може капиталист употребити ма колико колосална средства за производњу, конкуренција ће се постарати да та средства уђу у општу употребу, а од онога тренутка када она буду постала општа, једини успех веће плодности његова капитала биће у томе што ће сада *за исту цену* морати давати 10, 20, 100 пута више производа него раније. Али пошто ће он можда морати чинити 1.000 пута већи промет, да би већом количином продате робе изгладио нижу цену, пошто је продаја у већој маси потребна сада не само ради већег профита него и да се накнаде трошкови производње - а видели смо да оруђа за производњу постају све скупља - и пошто је ова масовна продаја постала животино питање не само за њега него и његове такмаце, то стара борба постаје *утолико оштрија, уколико су плоднија већ пронађена средства за производњу. Подела рада и примена машинерије изводиће се сада још у већој размери.*

Ма каква била моћ примењених средстава за производњу, конкуренција се стара да капитал лиши златних плодова ове моћи тиме што цену робе своди на трошкове производње, дакле тиме што у истој оној мери у којој се појављује могућност да се производи јевтиније, - тј. да се помоћу исте количине рада производи више - појевтињење производа, лифровање све већих маса производа за пређашњу суму цена, чини императивним законом. Као резултат својих напора капиталист не добија ништа више сем обавезе да за исто радно време произведе више, једном речи: *теже услове за оплођавање свога капитала.* И докле га конкуренција без престанка вија својим законом трошкова производње и свако оружје које он скује за своје противнике окреће против њега самог, дотле се капиталист непрекидно стара да предухитри конкуренцију уводећи неуморно нове, додуше скупље, али зато плодније машине и нову поделу рада на место старе, пре но што конкуренција буде нове прегазила.

Замислимо сада да је ово грозничаво узбуђење истовремено обухватило *цело светско тржиште*, па ће нам бити јасно како рашћење, акумулација и концентрација капитала изазива непрекидну поделу рада, која стално саму себе обара и која се изводи у све циновскијим размерама, примену нових и усавршавање старих машина.

Но, како утичу ове околности, које су од раићења продуктивног капитала нераздвојне, на одређивање најамнине?

Већа *подела рада* оспособљава *једног* радника да ради за 5, 10, 20 њих; она дакле повећава конкуренцију међу радницима, 5, 10, 20 пута. Радници конкуришу себи не само кад се један од другог јевтиније продају; они конкуришу себи и кад *један* ради за 5, 10, 20 њих; а *подела рада* коју капитал заводи и непрестано увећава, приморава раднике на ову врсту конкуренције.

Даље. Уколико *подела рада* расте, утолико рад *постаје простији*. Нарочита умешност радникова губи вредност. Радник се претвара у просту, монотону продуктивну снагу, од које се не траже

нарочити телесни ни духовни напори. Његов рад може сада да ради свако. Зато сада са свих страна нагрну конкуренти, а рекли смо већ: уколико је неки рад простији и лакши, уколико је мање трошкова производње потребно да се он изучи, утолико најамнина ниже пада, јер се она, као и цена сваке друге робе, одређује трошковима производње.

Према томе, уколико рад ствара мање задовољства, а више отужности, утолико конкуренција расте и најамнина опада. Радник се стара да одржи општи износ своје најамнине радећи више, било да ради више часова, било да даје више рада у истом часу. Гоњен бедом он пооштрава убитачна дејства поделе рада. Резултат је тога: *што више ради, тим мању најамнину добија*, из простог разлога што прави утолико већу конкуренцију својим друговима, и према томе ствара себи од својих другова конкуренте који се нуде под исто тако рђавим условима као и он, - што у крајњој линији *конкурише самом себи, самом себи као члану радничке класе.*

Машинерија изазива исте последице, само у још много већем размеру, замењујући изучене раднике неизученим, људе женама, одрасле децом; тамо где се први пут уводи, она избацује на улицу масу ручних радника, а тамо где се побољшава и усавршава, замењује плоднијим машинама, оставља без рада мање групе радника. Ми смо напред у крупним потезима оцртали индустриски рат који капиталисти међу собом воде; *карактеристика је овога рата да се битке добијају мање појачавањем, а више отпуштањем радничке армије. Војсковође, капиталисти, такмиче се ко ће моћи отпустити највише војника индустрије.*

Економисти нам наравно причају да радници, које је машина учинила сувишним, налазе рада у *новим* индустриским гранама.

Они се не усуђују непосредно тврдити да они исти радници који су отпуштени ступају у нове гране рада. Чињенице говоре и сувише јасно против ове лажи. Али они тврде да се за *друге саставне делове радничке класе*, на пр. за онај део младе радничке генерације који је био готов да ступи у пропалу индустриску грану, отварају нова поља за рад. То је наравно велика сатисфакција за пропале раднике. Господи капиталистима неће недостајати свежа меса и крви за експлоатацију, мртви ће своје мртве погрести. Та је утеха више ради саме буржоазије него зарад радника. Кад би цела класа најамних радника била машинеријом уништена, како би то било страшно за капитал, који без најамног рада престаје бити капитал!

Али узмимо да радници које је машина непосредно од рада отргла и онај део нових генерација који је на тај рад чекао, *нађу новог занимања*. Верујете ли да ће и нов рад бити плаћен толико колико и изгубљени? *То би се противило свима законима економије*. Ми смо видели како са напретком модерне индустрије простији, нижи посао заузима место сложенијег, вишег.

Па како ће они радници које је машинерија избацила из неке индустриске гране наћи прибежишта у другој грани сем по *нижу, гору награду?*

Као на изузетак указивало се на оне раднике који раде у фабрикацији саме машинерије. Чим индустрија тражи и троши више машинерије, машине се неминовно морају умножавати, према томе и фабрикација машина и број радника у фабрикацији машина, а радници у овој индустриској грани долазе у ред изучених, чак квалификованих радника.

После 1840 године ово дотле полуистинито тврђење изгубило је последњи траг истине, јер се машине за фабрикацију машина примењују све свестраније, као год и машине за фабрикацију памучне пређе, а радници у фабрикама машина, у сравњењу са веома савршеним машинама, могу попуњавати само место веома несавршених.

Али на место човека кога је машина отерала, фабрика је можда примила *троје* деце и *једну* жену! А зар најамнина мушкарца није морала бити довољна за издржавање троје деце и жене? Зар минимум најамнине није морао бити довољан за одржање и множење расе? Шта дакле доказује ова омиљена

буржоаска фраза? Ништа више но да је сада потребно да се за издржавање *једне* радничке породице троши четири пута толико радничких живота колико раније.

Сведимо: *уколико продуктивни капитал више расте, утолико се више проширује подела рада и примена машинерије. Уколико се више проширују подела рада и примена машинерије, утолико се више развија конкуренција међу радницима, утолико им најамнина више опада.*

Поред тога радничка класа регрутује се још из *виших слојева друштва*; у њу се сурвава маса ситних индустријалаца и ситних рентијера, којима је сада прва брига да подигну своју руку поред руку радничких. Тако шума дигнутих руку које траже рада постаје све гушћа, а руке све мршавије.

По себи се разуме да ситни индустријалац није у стању издржати борбу у којој се на првом месту тражи да се производи у све већој размери, то значи да се буде велики, а не мали индустријалац.

Исто тако није потребно више објашњавати да камата од капитала опада са масом и множавањем капитала, да према томе мали рентијер не може више да живи од своје ренте, да се због тога мора окренути индустрији, ући у редове ситних индустријалаца и тиме повећати број кандидата за пролетаријат.

Напоследку, уколико изложено кретање принуђава капиталисте да у све већој размери експлоатишу циновска средства за производњу која већ постоје и да у тој намери покрену све тачковне кредита, утолико се више множе индустријски земљотреси, у којима се пословни свет одржава једино жртвујући један део богатства, производа и чак производних снага подземним боговима - једном речи *кризе* се умножавају. Оне бивају све чешће и све оштрије поред осталог због тога што уколико више расте количина производа, дакле потреба за већим тржиштима, утолико светско тржиште постаје све мање, нових тржишта за експлоатацију остаје све мање, јер је свака ранија криза светској трговини отвара врата дотле неосвојених или тек површно експлоатисаних тржишта. Али капитал не *живи* само од рада. Као какав отмени и варварски господар у исто време он носи са собом у гробницу лешеве својих робова, читаве хекатомбе радника, који у кризама пропаду. Видимо дакле: *ако капитал расте брзо, несравњено брже расте конкуренција међу радницима, тј. утолико брже релативно опадају извори зараде, средства за живот радничке класе, па ипак брзо раићење капитала је најповољнија околност за најамни рад.*

Напомене

- [A] У ранијим издањима у тексту брошуре давана су два поднаслова: „Шта је најамнина? Како се она одређује?“ и „Чиме се одређује цена неке робе?“ Али под поднасловом „Чиме се одређује цена неке робе“ у брошури се разматрало не само питање цене, него су се разматрала и питања као што су „трошкови производње“, „трошкови производње радне снаге“, „капитал“, „капитал и најамни рад“, „релативна најамнина“, „номинална и реална најамнина“, „подела рада“, „машине“, „релативно и апсолутно осиромашење радничке класе“. Проверавање је показало да ни у тексту који су објавиле „Нове рајнске новине“ ни у фотокопији преписа који потиче од Марксова пријатеља Јозефа Вајдемајера тих подналова нема. Они се појављују само у „посебним отисцима“ из „Нових рајнских новина“, који су издавани без учешћа Маркса и Енгелса. Због тога су у овом издању ти поднаслови укључени у текст, као што је то било у оригиналу. Текст је раздвојен на пет делова, према подели на чланке коју је извршио сам Маркс кад је свој рад штампао у „Новим рајнским новинама“. У поменутом Вајдемајеровом препису Марксов спис има наслов „Најамнина“, а исто тако зове тај спис и сам Маркс у писму Вајдемајеру од 1 августа 1849. - Ред.
- [B] „Нове рајнске новине“ излазиле су у Келну од 1 јуна 1848 до 19 маја 1849. Њихов главни редактор био је К. Маркс. „Најамни рад и капитал“ штампан је у бројевима од 5, 6, 7, 8 и 11 априла 1849. - Ред.
- [B] „...под класичном политичком економијом - пише Маркс у „Капиталу“ - разумемо сву економију од Петија наовамо, која испитује унутрашњу повезаност односа буржоаске производње“ (К. Маркс, „Капитал“, т. I, гл. I, напомена 32). Најкрупнији претставници класичне политичке економије у Енглеској били су А. Смит и Д. Рикардо. - Ред.
- [Г] „Ма да је понкла већ крајем 17 века у генијалним главама, политичка економија у ужем смислу, у својој позитивној формулацији од стране физиократа и Адама Смита, ипак је у суштини чедо 18 века...“ (Ф. Енгелс, „Анти-Диринг“, део II, гл. I.) - Ред.
- [Д] Види и популарно излагање тога питања у Марковом спису „Надница, цена и профит“, нарочито у глави 6. - Ред.
- [Ђ] К. Маркс, „Капитал“, т. I, гл. XVII, стр. 440. - Ред.
- [Е] Енглески тредјунциони празновали су као Међународни пролетерски дан прву недељу после 1 маја, која је 1891 падала 3 маја. - Ред.
- [Ж] То јест револуцију од 23-24 фебруара 1848 у Паризу, 13 марта у Бечу и 18 марта у Берлину. - Ред.
- [З] Карактеристику тих „социјалистичких мађионичара“ види у Енгелсовом предговору немачком издању „Манифеста комунистичке партије“ 1890 године. - Ред.
- [И] Уз аналогну Маркову поставку у „Беда филозофије“ Енгелс ставља ову напомену: „Закон да се „природна“, тј. нормална цена радне снаге поклапа с минимумом најамнине, тј. са еквивалентом вредности средстава за живот која су апсолутно потребна за радников живот и множење - тај сам закон први ја поставио у „Нацрту за критику политичке економије“ (*Deutsch-Franzozische Jahrbucher*, Париз 1844) и у „Положају радничке класе у Енглеској“. Као што се из горњег види, Маркс је у оно време тај закон усвојио. Од нас двојице прихватио га је Ласал. Али иако најамнина у стварности има сталну тенденцију да се приближи свом минимуму, ипак је горњи закон нетачан. Чињеница да се радна снага по правилу и просечно плаћа испод њене вредности, не може променити њену вредност. Маркс је у „Капиталу“ исправио горњу поставку (Одељак: Куповина и продаја радне снаге), а изложио је и околности које дозвољавају капиталистичкој производњи да цену радне снаге све више и више снизује испод њене вредности. (Глава XXIII. Општи закон капиталистичке акумулације.)“ - Ред.
- [Ј] На овом месту термин „радна снага“ није ставио Енгелс, него се он већ налази у тексту који је Маркс објавио у „Новим рајнским новинама“, - Ред.

